

Bitsi' Yishtlizhii Dine'é Binaaish Binahji' Yéego Bee Bidziilgo Deiílyeedígíí

An introduction to the research findings of the Harvard Project on American Indian Economic Development, Harvard University, and the Native Nations Institute for Leadership, Management, and Policy, The University of Arizona

Jonathan B. Taylor

Determinants of Development Success in the Native Nations of the United States

By Jonathan B. Taylor

2008

Published by:

NATIVE NATIONS INSTITUTE FOR LEADERSHIP, MANAGEMENT, AND POLICY
Udall Center for Studies in Public Policy
The University of Arizona
803 East First Street, Tucson, AZ 85719
Tel 520-626-0664 Fax 520-626-3664
nni.arizona.edu

HARVARD PROJECT ON AMERICAN INDIAN ECONOMIC DEVELOPMENT
John F. Kennedy School of Government
Harvard University
79 John F. Kennedy Street, Cambridge, MA 02138
Tel 617-495-1480 Fax 617-496-3900
www.ksg.harvard.edu/hpaied

Copyright © 2008. All rights reserved.

**BITSI' YISHTLIZHII DINE'É BINAANISH
BINAHJÍ'
YÉEGO BEE BIDZIILGO DEIÍLYEEDÍGÍÍ**

Naaská'ígíí bee binahjí' ééhoozinígíí baa hane'

[Harvarddi bitsi' yishtlizhii yee náás yikahígíí bina'anish](#)

*Harvard Kennedy biwáashindoonaan baa óltá' bił haz'ánidi, Harvard University
dóó*

[Bitsi' yishtlizhii bibee haz'ánii, binahat'a' dóó yee hoo'álígíí bá haz'ánidi](#)

Udall haz'ánidi bee haz'ánii baa 'óltá' University of Arizona

[Bilagáanaa](#)

[Naakaiik'ehjí](#)

[Portugueseek'ehjí](#)

Atsinilt'ish yee nitsékeesí yee naalnishígíí 'éí díí naaská'ígíí bik'ih nii'nil:
[nni.arizona.edu/researchQintroQdine](#)

ÁLTSÉ BEE HAHODOOLZHISHÍGÍÍ

Bitsi' yishtlizhii kéyah báhadahasdzogo yikáá' kéédahat'ínígíí t'áá'áyisíí badahojoobá'igo Wááshindoonaan déé' bee haz'ánii 'ádeile'ígíí bida'diił'áago neeznádiin dóó níwohjí' ndááhai. Bitsi' yishtlizhii doo yá'át'ééhgóó bił nahaz'áqo nahashzhii. Wááshindoonaan dóó bitsi' yishtlizhii 'áltso 'álhada'deest'áq dóó kéyah bá hadahaasdzooh dóó bik'ijí' éí bee haz'ánii 'ádaalyaa. Łahjí 'éí bitsi' yishtlizhii yee náás dookah biniyé bilagáanaa bi'ó'ool'ijíl yídahwiidool'áál dóó kintahgóó 'adahidoonéelgo éí yee dahiináadoo dóó t'áábí yee ák'indaaldzil dooleelígíí bee dahólqó doo biniiyé bee haz'ánii bá 'ádaalyaa. 'Nááná Łahjígo éí Washindoonaan binahat'a' łahgo át'ego ánáánalyaa dóó bikéyah bikáá'góó ha'át'ííshíí hólqó shíí bee béeso ádoolnílgíí doo t'áá bí bee böhönlíih da dóó bich'í' anídahwiizt'i'ígíí béeso bá ch'ídahideest'á. 'Áko ndi t'áá 'áltso bitsi' yishtlizhii dóó díí kéyah si'ánígíí yikáá' kéédahat'ínígíí doo bił aheelt'éego bee iiná ál'ínígíí yee náás deeskai da. Alaskadéé' yas dine'é bitsi' yishtlizhii danilínígíí t'áá 'íiyísií yéego bich'í' anídahazt'i'go dóó bibéeso 'ádaadingo baa'áhwiindzingo la'í nááhai.

'Áko ndi t'áá'ániidídóó wóshdéké' éí díkwíí shíí bitsi' yishtlizhii danilínígíí t'áá bí 'ádá'ádaat'íjgo binahat'a' dóó bił nahaz'áqgóó nizhónigo dadínéesá. Díí k'ad índa t'áábí béeso bich'í' nidahalyéhígíí t'áá 'íiyísií tsxíjgo de kódaadzaa tl'óó'déé béeso t'áadoo la'bínáánéidzohí. Wááahindoonaan bikéyah alhidadiidzooi yii nidaalnishígíí biláahdi béeso 'ádayiilaa. 'Áadóó béeso Wááshindoondéé' bich'í' nidahalyéhígíí 'éí t'áadoo de hódaadzaa da. 'Ałk'idáá' náhást'éíts'áadah dóó bi'aan tsosts'idiin áadóó náhást'éíts'áadah dóó bi'aan tseebídiin bii' yihah yéqdáq' aldó' bitsi' yishtlizhii béeso bich'í' nidahaasyáhígíí de dóó yaa hódaadzaa. 'Áadóó Wááshindoondéé' béeso bich'í' ch'ídahideest'ánígíí 'aldó' de dóó yaa hódaadzaa.

Náhást'éíts'áadah dóó bi'aan náhást'édiin bii' yihah yéqdáq' éí Wááshindoonaan bitsi' yishtlizhii béeso yich'í' ch'íidiní'ánígíí t'áadoo łahgo ádzaa da ndi bitsi' yishtlizhii béeso 'ííl'ínígíí 'éí de hódaadzaa. Bitsi' yishtlizhii bił hadahwiisdzogóó 'éí díí béeso bee honeeni dahólqogóó dóó la' doo bee dahólónígíí béeso la'í bich'í' ndahalyéego yee náás deeskai. Ako díí béeso bik'é na'anishígíí 'éí táá' bíighah alhágh nániilyáago bitsi' yishtlizhii 'ádayiilaago diné Wááshindoonaan bikéyah alhidadiidzooígyii yii' nidaalnishígíí 'éí t'áadoo 'ákódaadzaa da.

Há'át'íish éí bee yá'át'éehgo náás adeesdee? Díí naalkaahgo náhást'áadah dóó bi'aan tseebídiin yihah yéqdáqá' bi'deezhnishdóó t'ah ndi naalkaah. Hait'éego bitsí' yishtlizhii 'al'aqá'át'éego 'ádánidaalnishgo yee náás deíkáhígíí naaskáa'go 'áko yik'ehgo nidaha'áhígíí bée'deetá. Ha'át'íilá bee binahat'a' dóó binaanish nizhónigo deiilyeedígíí bee Wáashindoон dóó bitsí' yishtlizhii yá bee haz'áanii 'ádei'l'ínígíí béeso ch'ídeidii'aahígíí 'éí bił alch'i' nii'nilgo doo hazhó'ó 'áda'al' ijj da lá. T'óó naanish t'áá'áháníjí' bá hólqogo yee yá'át'éehgo náás dookahgo náásgóó t'áábí alk'i ndaaldzil doo hwiindzin ndi doo t'áá'áyisíí bá hasht'e hanéeh da; éidi éí Washindoondéé'go baa ntsáhakeesgo ákót'é. Áko áyisíí biniinaa bitsí' yishtlizhii badahojoobá'igo doo náás dikáhígíí éí doo t'áá'áyisíí naalkaahgóó t'óó ált'síígo bíká'aná'álwo' nahalin áko áyisíí ábíl'iinii doo bá baanahát'íjí da. Bitsí' yishtlizhii 'éí t'áábí díí t'áá'íiyisíí bee hasht'e hodoonilígíí yaa nídaat'íjígo hazhó'ó 'áda'ale' béeso dóó dine hazhó'ó yá nidaha'áago dóó nidaalnishgo yá hast'e dahale'go yee náásgóó deiíkaah.

T'ah 'al'k'ídáqá' éí bitsí' yishtlizhii bee haz'áanii yee t'áá bí yee 'ádánidahat'áhígíí 'éí doo t'áá'áyisíí bá yá'áát'éeh da nít'éé. Díí bee haz'áaniiígíí 'éí níléí tl'óó'déé' daabihígíí chodayoo'l'íjígo biniinaa doo bá hasht'e hodi'néeh da nít'éé'. Biniinaanígíí éí bitsí' yishtlizhii bi'é'él'i' dóó yik'ehgo na'nitinígíí dóó yik'ehgo ahánahat'áhígíí t'áá át'é t'áágéed. Kót'éhígíí biniinaa bitsí' yishtlizhii doo náás dikááhgóó t'óó áltso bił hóóchxq' nahalin silíjí'. Bee haz'áanii ál'inée doo bééházinda silíjí'. Yéego bił éédahózinee doo béédhoozin da. Bee ahił ídlínée ndi doo béé dahoozinda. Áadóó bitsí' yishtlizhii dóó náádaa la'dine'é t'óó nídaasdziidgo yóó'aheeskai, t'ááshqó áká ańdaalwo'go bee yá'át'éehgo náás adooldah nít'éé' t'óó yóó'aheeskai go áko t'áadoo hasht'e dahoodzaa da ijjáqá'. Nááná la'bitsí' yishtlizhii bił nidahaz'áágóó 'éí t'áá bí yaa nitsídaakeesígi 'át'éego 'ádádahodeez'áago yee bá hasht'e dahoodzaa. Bidine'é bíká adadoolwolígií baa nináhaaskaí dóó béeso yee dínóoséélígíí 'ałdó' la'bich'i' kódaalyaa dóó bił nahaz'áágóó t'áá'íiyisíí naanish dahazlít'go yá'át'éehgo náás dadeeskai.

K'ad éí bitsí' yishtlizhii bikéyah bikáá'góó t'áá'íiyisíí baa dadzólníigo 'ádahoolaa. Bitsí' yishtlizhii dabikéyah binaagóó bił nahaz'ánígíí biláahdi yá'át'éego ádahoolaa. Mississippi Choctaw bikéyah bikáá'gi 'éí t'áá'ákwíibní doo bitsí' yishtlizhii danilínígíí bichidí yee naanishgóó deiíkáhígíí yee 'al'k'íninákah. Áadóó Montana hoolyéedi doo bitsí' yishtlizhii danilínígíí 'éí t'áá'álahjí' Salish dóó Kootenai dine'é hódahdi be'ólta' bá haz'ánigi da'ólta'. Áadóó Minnesota kéyah hahoodzo di éí 'álchíní doo hazhó'ó bił nidahaz'ánígíí baa ádahayá biniyé bá haz'ánígíí 'éí Fond du Lac Band wolyéego Chippewa dine'é t'áá'áyisíí yá'át'éehgo bił haz'ánígíí yéeda'iidlaa. Áadóó Squaxin Island dine'é 'éí t'áá doole'é tsí'nida'iilhígíí yéego chodayoo'l'ínígíí dóó bee bich'i' anídahazt'i'ígíí yíkáh 'ahijeehídi 'éí t'áá'íiyisíí diné bidziilgo yíká'ahijeeh ha'níigo bee béého'dílzin. Díkwíigóó shíjí bitsí' yishtlizhii nizhónigo naanish deiyéelyeedgo t'áá bí 'áda'ádaat'íjígo yee náás deiyíkáahgo diné t'áá'áltso yíká'ahijeeh. Díí bitsí' yishtlizhii danilíjígo t'áá'áyisíí yá'át'éehgo náás dadeeskaiiígíí éí t'áábí bidine'é yá ndaha'áago dóó dine t'áá'áyisíí t'áadoole'é ál'i' bił béédhózingo ndaha'áhígíí dóó béeso yee áká'ańdaalwo'ígií ninádayíi' eeshgo yił álká'anájahgo dine t'áá'áltso doo bitsí' yishtlizhii danlít'íjí da ndi yinahjí' yá'át'éehgo bił nahaz'ádaazlít'íjí

Ákondi la'ígóó t'ah 'anídahazt'i'. Naakidi míil yihahyéqdáqá' éí bitsí' yishtlizhii béeso 'íílhíngíí t'ah ndi t'áá hóyah nahalingo 'ádei'l'íjí nít'éé'. Díí 'éí naaki dimíl yázhí bii' yihah yéqdáqá' bée'deetá. Náhást'éíts'áadah dóó bi'aan náhást'édiin bii' yihah yéqdáqá' t'áá'íiyisíí bitsí' yishtlizhii béeso bich'i' nidahalyéhígíí de hódaadzaa ndi 'ashldadi neeznádiin bee nídoohah t'áá'áltso diné nidaalnishígíí 'álhínéidzogo 'áadóó bił 'alch'i' nii'nilgo dóó béeso 'ál'ínígíí néél'íjígo éí ahínídínóol'qáł. Ach'i' nahwii'ná shíjí t'áá bił náás hoolzhish dooleel ndi bitsí' yishtlizhii 'éí náásgóó yee 'át'é dooleelígíí bée'deetáqago biniinaa nizhónigo 'bik'idahojidlíigo náás yíkah dooleel.

NA'ASKÁÁGO BINAHJÍ' BÉÉ'DEETÁNÍGÍÍ

Díí kéyah nihíl si'ánígíí biyi'bitsí' yishtłizhii 't'áá bí binahat'a' yee nidaha'áago yee 'ádaat'éego náás yikah. Díí la' bée'deetánígíí 'éí bitsí' yishtłizhii binant'a'í danilínígíí 'éí bibee haz'áanii yee nidaalnishígíí doo ts'ída t'áá 'át'é yik'ih déez'íjí da yiniinaa binahat'a' bidziilgo 'ádeile'. Díí lahgo da hachxqohgo éí doodago diné 'ałch'íjí dah dadiik'qaqhgo nant'a'í danilínígíí doo yaa nídaat'íjí da dóó doo háida yił 'ałch'odaaníi da. Kóhoot'íjihgo 'éí nááná la' naanish k'ééhodoodqoł biniiyé naanish bąąh niilyééh. Áadóó bidine'é danilínígíí 'éí hódahdi 'ólta' ałts'o 'ádayiilaago naaltsoos dayoosbánígíí bá nidaalnish dóó t'áá bí binaanish deiyiyéél yeedígíí 'ałdó' bá 'ahóót'i'go 'ádaalne' dóó báda'ólta'í doo bizaad yee yáadaalti'ígíí 'ałdó' nida'nitingo 'ádaalyaa. 'Áko bił na'anishgo 'éí t'áá 'ałts'o diné yee 'át'ée dooleel dóó doo yich'íjí ni' danilíjí da dooleelgo yiniinaa yíneedlíjigo 'áká'ahijeh doo.

Bitsí' yishtłizhii nizhónigo bikéyah bii' naanish hólónígíí dóó bił 'áhoot'éhígíí nizhónigo bee békéhzingo bi'dinél'ínígíí 'éí tása'go ałkéé' sinil: (1) 'Átsé 'éí t'áá bí 'ádá nidahat'áhígíí yee 'ádaat'é. (2) Nááná 'ákone' éí t'áá bí yee nidaha'áhígíí dabidziilgo 'ádeile'go bił nidahaz'á. (3)'Akée'di 'éí bił nahaz'ágoo dóó t'áa doole'é 'ádá 'ádeil'íjigo 'éí t'áá bí bi'ó'ool'íjíl bídadéét'i'go 'ádeil'í.

1. Bitsí' yishtłizhii hazhó'ó bił hadahodít'éhígíí 'éí t'áá bí 'ádá nidahat'áago 'ádaa'ádahalyá. Kéyah bikáá; dahólónígíí da, bee haz'áanii da, bee 'iiná ádaal'ínígíí da t'áá át'é t'áá bí bee bídahólíh. Doo 'ádaa 'ádahal yágoo 'éí náásdi bił nidahaz'ánígíí nidahachxqohgo t'óó béeso dayókeed daaleeh. Naalkaahgo 'éí díí nááná la' bitsí' yishtłizhii yá naha'áago doo yá'áshxqo da. Azhá diné t'óó'déé' yéego bił ééhózinígíí t'áá áyísíí áká'adeeshwoł nízin ndi bitsí' yishtłizhii bá na'anishígíí doo yídadínéilnáa da. Áko doo t'áá'áyísíí bá hasht'e dahaneéh da nahalin. Bitsí' yishtłizhii t'áá bí 'ádá nidahat'áago 'éí nizhónigo nidaha'á. Béeso 'ádeil'í, naanish deijeehígíí 'éí t'áá náásgóó bá hasht'e dahodít'é dóó 'azee'ál'íní bee baa 'ádahayágoo biniinaa t'áá bí bidine'é baa ninahákááh yá'át'eehgo. Biniinaanígíí 'éí t'áá békéhözíni. T'áá héíshíjí lahgo haz'á yee ndahaz'ágoo shíjí bik'ehgo é'elyaago yá'át'eehgo ááoo doo yá'át'eehgoo da bee áhoodzaago t'áá bik'íjí' ndadoodleel. Yinidaha'áhígíí t'áá 'ałts'o haashíjí yít'eeego bídéét'i'. Bee hasht'e hodoonílgíí 'ałdó' bił békéházin dóó bidine'é yá 'ádaat'í. Bitsí' yishtłizhii t'áá bí binahat'a' yee bidine'é yá naanish ádeil'íjigo 'éí t'áá ha'át'íhí da t'áá doole'é nizhónigo la'ígo 'ádeil'íjigo bee béeso la'í 'ál'í.

2. Bitsí' yishtłizhii ts'ída yéego ádá 'ádaat'ínígíí 'éí náásdi binahat'a' hazhó'ó bił nidahaz'ágoo doo nahat'áhígíí nidahachxqoh da. Doo hazhó'ó binahat'a' bee dahólóqgóó 'éí 'ák'ih hadahidoodzih yéé dóó 'ádá nahodoot'aał yéé doo bíighah da. Montana hahoodzodi 'éí bitsí' yishtłizhii biłeejin binahjí' béeso bich'íjí' nehelyéé nít'éé' Wááshindoon déé' ánihwii'aahii bits'ágoo ni' kóyiilaa. Ndi díí la'í bee nááhai nabik'ih yá'át'go 'áko k'ad éí béesoígíí bitsí' yishtłizhii bich'íjí' nehelyé. 'Ádá nahat'áhígíí 'éí díí yéego bee haz'áanii bił na'anishgo bił naazt'i'.

Bitsí' yishtłizhii bibee haz'áanii naaltsoos bee niilts'i'go yá'át'eeh ndi t'áágéédgo 'ałdó' nizhónigo nahat'áhígíí t'áá bíighah. Kiis'áanii la' díí bee haz'áanii naaltsoos t'áágéédgo bi'ó'ool'íjíl t'éí binahjí' hazhó'ó nidaha'á. Díígi 'át'eeego 'áda'ał'ínígíí 'éí tása'go 'al'qą' 'át'eeego 'áda'ał'í:

a. *Bitsí' yishtłizhii hazhó'ó nidaha'áhígíí binahat'a' ałch'íjí' dah dadiik'qaqhgo 'éí doo nahat'áhígíí bídéét'i' da yileeh.* Náásgóó biniiyé nahat'á yichxqohgo 'éí díí bee haz'áanii yéego binahjí' ał'íjigo 'éí diné doo bá yá'át'eeh da. Háálá doo hąąh k'ééhodoodqoł da. Ndi díí nahat'áhígíí yichxqohgo dóó tsxíjíjigo hasht'e yil'íjihgo 'éí diné yíneedlíjigo 'atah áda'ale' leh. Hazhó'ó k'ééhodoodqoł biniiyégo 'éí doo bilagáana binahat'a' t'éí binahjí' k'ééhodoodqoł da.

Naabeehó 'aghada'dit'aah góne' éí Ɂahgo bá bee 'ahoot'i'. Díí 'éí t'áá bí bi'ó'ool'ijl binahjí' k'é náhoodleeł ha'níigo yee nidahas'á.

b. *Bitsi'* yishtlizhii hazhó'ó nidaha'áhígíí naanish t'áá bí deiyéel yeedígíí 'éí 'aláají' bá nidaalnishígíí hazhó'ó yił nidaalnish. Doo 'éí nanit'aí dódó bee haz'áanii 'ádeile'ígíí yił ałtaa nídeinił da. Naanish nitsaago deiyílyeedígíí 'éí t'áá bá nidahonitł'ah. Da' aláají' naanish deiyílyeedígíísh t'áá bí 'ádá nidaalnish doo dódó yá nidaalnishígíí daats'í 'ałdó' yá 'ádaat'ij doo? Bee haz'áanii 'ádeile'ígíí naanish nitsaago deiyéelyeedgo 'éí doo yá'áshqóq da. Biniinaa 'éí bitsi' yishtlizhii ɬa' dígi 'át'eego bił haz'ąągo 'éí nááná ɬa' diné t'áá díkwíí shíí yá dah dinibijhgo díí naanish yik'ih dadéez'ij' ɬeh. Áko 'éí nahat'áhígíí t'áá yá'át'éeh ɬeh. Bitsi' yishtlizhii t'áá bí binaanish dódó binahat'á yinaalnishgo 'éí díj' di 'ałhágh nániilyá biiğahhgo hazhó'ó áda'ale'. Bitsi' yishtlizhii Alaskadéé' (Yukaana Development Corporation) dódó Nebraskadéé' (Ho-Chunk, Inc.) dódó Yootó hahoodzodéé' (Poeh Cultural Center) dódó Montanadéé' (Siyeh Corporation) t'áá bí naanish yá nidaha'áago naanishígíí hazhó'ó deiyílyeed.

c. *Bitsi'* yishtlizhii 'éí t'áá bí 'ádá binahjí' ni'doonishígíí 'ádeile'go yídáaghah. Ádá nahat'áhígíí 'éí naanish haashíí yit'éhígíí hazhó'ó 'ádaalne'go t'éí bee yá'át'éeh. Naanish nitsaago bił nidahaz'ąągóó háída naanish iidoollílgíí bąąh ádingo 'éí doo hasht'e hodoonił da. Áko díí naanish iidoollílgíí 'éí ɬa' hadeinitaaħ dódó nideinitingo naanishígíí yá 'adeilt'eeh. Ndi doo 'éí naat'áanii danilínígíí yá nidaalnsih da. Biniinaaígíí 'éí Ɂah da nahat'áhígíí biniinaa naanish bits'ált'eeh. Áko ɬa' naanish yéego yee nilí yileehígíí 'éí naanish binahat'áhígíí baa deet'áah. Wááshindoon éí Nez Perce dine'é díí mą'iitsołbáhí naa'nil baa deet'á. Be'eldííldahsinildi 'éí bitsi' yishtlizhii danilígo bá nida'anishígíí 'éí tó yá'át'éehígíí hólqogo 'ádayósin. Alaska hahoodzodi bídahólnihígíí éí t'áá doo hózhóq ádeinízin da ndi Quinhayak tsiyi' yaa 'ádahalyąągo nidaalnishígíí 'éí Kanektok tó nilí biiğahhgi diné danijahgo yaa 'ádahalyąą dooígíí t'áá'áyishíí bá yá'át'éeh dadíniid..

3. **Bitsi' yishtlizhii nizhónigo binahat'á deiyíjeehígíí 'éí bi'é'ool'ijl yéego bídéét'i'go 'áda'al'í.** Nízaad nihoolzhiihgo nááná ɬa'tl'óó'déé' ndaha'áhígíí bitsi' yishtlizhii bikéyah bikáá' i'doolnlílgíí bik'ehgo dooleełlílgíí doo t'áá'áyisíí bitsi' yishtlizhii binahat'a' bił ałk'eh da. Náhást'éits'áadah dódó bi'aan tádiin biyi' yihah yéqdąą' bee hahoolzhiih Wááshindoon binahat'áhígíí bik'ehgo dahodeest'á. Díí nahat'áhígíí 'éí doo ndi bitsi' yishtlizhii Lakota, dódó Wampanoag, dódó Hopi daolyéhígíí binahat'a' beełt'eégoo ályaa.. Biniinaa doo hazhó'ó da'diníish da nít'ęę' dódó bitsi' yishtlizhii danilínígíí 'éí binaanish yęę t'óó bits'ąą' dahidiitáah silíi'. Bitsi' yishtlizhii t'áá bí bidine'é yádahwée'aahgo ya'ádahalyąą dooleeléę doo biiğahh da silíi'.

Bitsi' yishtlizhii ɬa'ígóó tl'óó'déé' nahat'áhígíí doo bidine'é bá yá'át'éhígíí yaa'áko daniizíi'. Áko tl'óó'déé' nahat'áhígíí nahjí' kódoolníł daniizíi'. Áadóó Osage dine'é, dódó Apsaalooke dine'é, dódó Cherokee dine'é 'éí bibee haz'áanii naaltsoos bee si'ánigíí Ɂahgo ánidayiidlaa. Naabeehó dine'é 'éí bidine'é t'áá bí ádándahat'áago bá 'ályago nayídaneeztqá'. Alaska hahoodzoh bii' Kake hoolyéego haz'ánigíí 'éí t'áá bí bi'ó'ool'ijl binahjí' k'é náhoodleeł biniiyé áłchíní bá nidahoot'ánigíí yee yíká'ahijehgo 'ádayiidlaa. Díí bitsi' yishtlizhii 'éí 'ałk'idąą' bił áhoot'ęęgo ahił ndaalnishéę 'ániidígo 'ániidayiidlaa dódó ɬa' ádaaniidígo ádayiidlaa. Naaki t'áá iiyisíí baa hasti'go haz'á. 'Áłtsé 'éí díí t'áá 'ałk'idąą' bee nahaz'áneę 'éí k'ad nahaz'ánigíí dódó ó'ool'ijl Ɂahgo 'át'éhígíí bił alħaqħ niná'nilgo hazhó'ó choidoo'ijlígíí dódó doo hazhó'ó choo'ínigíí bééhózin. Díí t'áadoo 'aħħaqħ niná'nilgóó 'éí t'óó naaltsoos t'éiyá bee naaznil doo nít'ęę'. Bitsi' yishtlizhii bi'ó'ool'ijl bił alħaqħ bee haz'áanii nii'niłgo dódó hasht'e nál'ijhgo 'éí náásgóó bidziilgo dódó hazhó'ó bee na'anish ɬeh. Osage dine'é bibee haz'áanii 'ániidayiidlaago naanish dódó béesoígíí t'áá 'iiyisíí dínéesá dódó bidine'é danilínígíí baa nákai. Tó díneeshzhee'

kintahgi 'éí t'áá bí 'ádánidahat'áago 'ádayiilaago naanish dóó béeso bee 'ádaal'ínígíí dóó diné be'iina' dadinéesá.

Naaki góne' éí bitsí' yishtlizhii 'ádá nidahat'áago doo 'éí bi'ó'ool'íjíl t'éí yinahjí' nidaha'áa da. Díí k'ad nahasdzáán bikáá'gi nahat'á deilyít'éhígíí t'áá bił ałhqäh naa'nilgo dóó t'áá bīghah bidziilgo nidaha'á. Bitsí' yishtlizhii 'éí t'áá 'áltsodéé' bich'íj adahazt'i', doo t'áabí t'éí t'áásahdi kéédahat'íjí da. Áko diné t'áá 'áltsobee'iina' dóó náás bee 'ooldahígíí nahasdzáán bikáá' hólónígíí bídéét'i' la' doo yá'ádaat'éeh da ndi. Áko bitsí' yishtlizhii bił nilínígíí 'éí nahasdzáán bikáá' bee 'ooldahígíí yaa 'ákodanízingo yee deiyílníish dóó t'áá bí bi'iina' dóó bi'ó'ool'íjíl ałdó' yee nidaalnishgo doo yaa diikáah da.

Kakedi 'éí bee k'é náhoodleelígíí ts'ídá bidziilgo yilwołgo biniinaa nihwii'aahii Alaska yá 'aláqají' sizínígíí yéego baa haniih. Áadóó t'áá bí bi'ó'ool'íjíl bee k'é náhoodleeł yiniiyé yéego chodayool'íj. Áadóó Salish dóó Kootenai dine'é dóó Winnebago dine'é, dóó Mississippi Choctaw dine'é 'éí díkwíídéé' shíjí diné béeso bee bíkáh 'ahijeehgo yee hazhó'ó naanish bił nahaz'áágóó deiłyeed. Áadóó SissetonqWahpeton Oyate dine'é 'éí bá nidaalnishígíí, la'naanishdi doo hah nádááhgóó 'éí naanish bits'ált'eeh. Ákót'íjhgo 'éí díí naanish bits'ált'eehígíí t'áá bíká 'e'elwo'. Azee' ál'í, bi'ó'ool'íjílgíí, dóó iiná bídadéét'i'ígíí 'éí bee bíká 'e'elwo'go náásdi nináánálnish dooígíí t'áá yíghah leh.

Alk'idáqá' é'él'íj'éé bik'ehgo éí áltse binahjí' naanish hodooleelígíí baanáhát'íjí leh ndi doo hazhó'ó binahat'áa da nít'éé'. Áko díí k'ad naaskáa'go 'éí bitsí' yishtlizhii hazhó'ó yinidaha'áago áltse áltso hast'éedahadle' bidine'é dahiyakahgi. Áadóó bee haz'áanii dóó bik'ehgo é'él'íj dooleelígíí alkéé'ndeinilgo éí bik'ehgo binda'doonish dóó bee nda'doonishígíí alkéé' sinilgo yá'át'éego yee náás dadookah. Díí biniinaa bistí' yishtlizhii la' yá'át'eehgo bił nidahaz'á. Háálá bí'é'él'íj' bits'áqdóó bik'ehgo nahat'á háát'i'ígíí binahjí' é'él'íjgo éí yá'át'eehgo yee ahił ndaalnish t'áá bí. Tl'óó'déé' ndaha'áhígíí bik'ehgo éí bitsí' yishtlizhii doo t'áá'áyisíí bá yá'át'eehgo bee na'anish da.

LAHGO ÁT'ÉEGO BAA NITSÍHODOOKOS

Alk'idáqá' éí bitsí' yishtlizhii t'áá 'áltsot'áalheełt'éego baa nitsihákees nít'éé', áko t'áá'áyisíí yiniinaa bich'íj' ndahwiisnáá'. Áko Salish, dóó Apache dóó Penobscot dine'é yee 'át'éhígíí 'éí nááná la' dine'é Naabeehó dóó G'wichin, dóó Maori, dóó Mapuche, dóó Xingu 'éí doodago Kaqchike daolyéhígíí 'alldó' yee 'át'ée doo ha'níigi bee baa nitsihákees dooígíí 'éí doo 'ákót'ée da. Háálá bí yee ndaha'áhígíí dóó yee béeso 'ádeił'ínígíí dóó 'aláahdi bee bich'íj' anídahazt'i'ígíí dóó bibee haz'áanii ádaat'éhígíí yéego 'al'aqá áadaa'át'é.

Ndi díí Harvard Project dóó Native Nations Institutedéé' nda'askáa'go yéeda'diyiiztánígíí éí doo doo il'íigóó baanitsihodookos da. Azhá bitsí' yishtlizhii náhookqsjigo dah yikahígíí t'éiyá naaskáa' ndi. Ndaaská'ígíí'íéí díkwíí shíjí 'alldó' bídéét'i'go 'át'é. Wááshindoondéé' nihwiit'ahígíí éí Alaskadi bitsí' yishtlizhii dah yikahígíí 'ádá hodoot'álígíí doo bá bee haz'áqá da ndi Hoozdo hahoodzo bii' éí Naabeehó dóó Kiis'áanii' dine'é t'áá 'íiyísíí bidziilgo baa nitsihákeesego 'át'é háálá lą'í yilt'é atah ańda'a'a'ígíí. Áadóó béeso 'al'íj bił haz'ájí éí díí bitsí' yishtlizhii Venetiegi keéhat'ínígíí t'ah ndi bich'iiya' yíká nidaalzheeh dóó lóó' hadayiileehgo yee dahiná. Áadóó Warm Springsdéé' bitsí' yishtlizhii dah yikahígíí 'éí níléí ha'a'aah biyaadi Wall St. hoolyéego tó bidziilgo bił na'anish biniiyé bibéeso 'adayiiniíł.

Áadóó díí nahat'á haz'ájí 'éí bitsí' yishtlizhii yee nidaha'áhígíí 'al'aqá 'át'é. La' éí bi'ó'ool'íjíl yee nidaha'á. Kiis'áanii dóó Onondaga binaat'áanii nahalinígíí nidaha'á. Áadóó la' éí k'ad iiná yee 'ádeił'ínígíí yéego chodayool'íj. San Manueldéé' dóó Osagedéé' diné dah yikahígíí

nahalingo. 'Áko bee yéego náás adooldahígíí 'éí díkwíídéé' shíí 'al'aq 'át'éego bee na'anishgo 'át'é.

'Áko Harvard Projectdék' dóó Native Nations Institutedék' éí bitsí' yishtlizhii bił nahaz'ágoo ndeiská'igíí bits'ágoo díkwíígoo shíí baa na'idíkid hóló.

1. Náásgoo nahat'á bee la' hodoonílgíísh éí bitsí' yishtlizhii yídáaghah? Da' t'áá doole'é 'aláahdi baa nitsáhákeesígíí kéyah bikáá' hólónígíí bee béeso 'ádoonílgíísh yaa kwáaniił éí doodago daats'í alhá nehe'nííł? Áadóó dine daats'í bił alhiih dahaneéh éí doodago daats'í t'óó hájída adahanééh? Da' ó'ool'ijł daats'í éí t'áá 'altsó bitsí' yishtlizhii bił nilí? Da' dinéésh éí ó'ool'ijł bik'ehgo iinánígíí nahaz'ágoo yi'át'éehgo náás yit'ih doo danízin? Diné ahii' naaldeehígíí dóó ahił nidaalnishígíísh bidziil daale' éí doodago daats'í nidahaltláad? Díí na'idíkidígíí 'éí 'al'aq 'át'éego baa ha'doodzih áko ndi bitsí' yishtlizhii náásdi bił áhodooniłgíí yaa nitsídaakeesígíí bíká 'áhát'í. Dadínóoyéél daats'í 'éí doodago daats'í dadínóonah?
2. A'oh nda'iileehgo baa yíní si'ágoo shá' éí háí k'ad nihil haz'ánígíí yá naха'aago biniinaa át'é? Bitsí' yishtlizhii doo t'áá bí 'ádá nidahat'ágoo 'éí k'ad t'áá bí 'ádá nidahat'áa doo ha'níigo bee nihodoot'aál. Ndi shíí 'éí nantł'a dóó doo tsxíjgo la' doonííł da. Díí United States biyi' éí bitsí' yishtlizhii tl'óó'déé' bá ndaha'áhígíí t'óó yikéé'góo ndahwiileeh áko t'óó ni' ádabósín nahalin. Áadóó naat'áanii nidaha'áhígíí 'al'ijł' nidaalnishgo 'éí t'áá 'iyísií bitsí' yishtlizhii bich'í' nahwii'náa go ádeile', ndi díí 'éí bitsí' yishtlizhii bídéét'í'.
3. Díí naalnishí dóó béeso yee nidaalnishí bíká hwiinidzingoósh biniinaa bitsí' yishtlizhii bił nahaz'ágoo yaa kwáaniiłgo binahat'a' akéedéé'ndahwiileeh? Haash yit'éego 'éí bitsí' yishtlizhii böhöneedlíjgo ádá hoot'áał doo? Yee alch'í'ndahwiilnánígíí daats'í yá'át'éehgo dóó t'áadoohodina'í hasht'e daane' doo? Naanish bee béeso ál'ínígíí daats'í t'áadoo náánálahdék' bidahodiit'i'í hazhó'ó bił nahaz'ágoo doo? Agháago bee na'anishígíí daats'í t'áá'áyisií bíighahgo ádaalne' doo? Bitsí' yishtlizhii United States biyi' kékéhat'ínígíí bił bédahózingo éí agháago yá'át'éehgo í'jíł'íjgo azhá'ált'síjgo bee ndi ho'diné'líjgo bits'ágoo ndaalnishí dóó béeso yee áká'ańdaalwo'ii haahakáa doo.
4. Da' bitsí' yishtlizhii 'éí t'áa doole'é baa nidahanihígíí t'éí yada'ólí 'éí doodago daats'í nááná la' t'áa doole'é bee náásdi béeso nooséél dooígíí daats'í yaa nitsídaakees? Bitsí' yishtlizhii bee bił hahodít'éhígíísh 'éí t'áá 'altsó bił danilíł? Da' nahaz'ágoo shíí 'éí k'ad nihil áhoot'éhígíí yił aheełt'éego hahodít'é dóó t'áá bi'é'ool'ijł aldó' bił hahodít'í? Bitsí' yishtlizhii 'éí díí naakigo 'al'aq 'át'éego 'é'ool'ijł dóó 'iiná yit'ihígíí yaa'ákodańzin. Ákohgo biniinaa yá nidaha'áa doo yá hasht'e dahale'.

Díí hazhó'ó bína'ídíki'go dóó hazhó'ó baa hane'go 'éí biniinaa bitsí' yishtlizhii yá'át'éehgo bił nahaz'ánígíí béeħoozíjh; nahat'á yá'át'éhígíí éí agháago. T'áá shíí 'aaníí nahat'á yá'át'éhígíí binahjí' hazhó'ó nahaz'á, dine yá'át'éehii inda bił 'éedahózinií dóó yéego áadaat'iinii aláají' naazíjgo. Bitsí' yistlizhii bikéyah biyi'di éí aláají' naazínígíí t'áá'áyisií bidine'é náás dookahgo yá ntsékeesígíí dóó yá'át'éehgo bee bik'i hozhdoodliiğíí bá hóló. Dabidziilgo aláají' naazíjgo bidine'é yá dawhée'aahígíí éí t'áá'áltso la' yidoolumíł. Lahgo át'éego í'dooliili yik'ijł' danlínígíí dóó ndahachxqohígíí biyi'dóó ndi náás da'doo'ish; éidí éí dine t'áá'át'é ahił ndaalnishgo ádoonííł.

HARVARD PROJECT DÓÓ NATIVE NATIONS INSTITUTE BAA HANE'

Harvard Project dóó Native Nations Institute 'éí na'alkahígíí t'áá 'íiyísíí binaanish ádayiilaa. Bitsí' yishtlizhii bił nahaz'ággoó ádahoot'éhígíí t'áá'áyisíí yik'ida'diitjh yiniyé ndeilkah. Áadóó yik'ih da'diitánígíí yaa dahalne'go nidaalnish. Ashdla' ał'aq 'át'éego binahjí' yéego na'anish.

1. Bitsí' yishtlizhii bił ádahoot'éhígíí dóó hait'éego ák'ih nidikaiígíí naalkaahgo 'áadóó baa hane'go nidaalnish.
2. Bitsí' yishtlizhii bibee haz'áanii, binahat'a', binahjí' na'anishígíí dóó 'ak'ih dadéez'í'ígíí 'éí bína'idíkidgo naalkaahgo yá'át'éeh.
3. Na'alkaahgo binahjí' énídahoyoozíjhígíí 'éí naat'áanii danilínígíí bee bił ndahane'.
4. Náásdi naat'áanii dadoooleelígíí bił dahane'go dóó bee nidanitingo 'áadóó 'ółta'í danilínígíí 'ałdó' bee baa ádahayáago yá'át'éeh.
5. Áadóó bitsí' yishtlizhii danilínígíí 'éí nahat'a' yá'át'éehgo deiyílyeedígíí yee álká anájahgo yá'át'éeh doo.

REFERENCES

- Adams, A. (1999). *The road not taken: How tribes choose between tribal and Indian Health Service management of health care resources*. Harvard University, Cambridge, MA.
- Cameron, M. W. (1992). A prototypical economic development corporation for American Indian tribes. In S. Cornell & J. P. Kalt (Eds.), *What can tribes do? Strategies and institutions in American Indian economic development* (pp. 61-90). Los Angeles CA: American Indian Studies Center, University of California Los Angeles.
<http://www.hks.harvard.edu/hpaied/docs/PRS90-2.pdf>
- Cornell, S. (1988). *The return of the native : American Indian political resurgence*. New York: Oxford University Press. http://www.amazon.com/Return-Native-American-Political-Resurgence/dp/B000SBK44I/ref=sr_1_2?ie=UTF8&s=books&qid=1233939363&sr=8-2
- Cornell, S., & Jorgensen, M. (2007). Getting things done for the nation: The challenge of tribal administration. In M. Jorgensen (Ed.), *Rebuilding Native Nations: Strategies for Governance and Development* (pp. 146-172). Tucson, AZ: University of Arizona Press.
http://www.amazon.com/Rebuilding-Native-Nations-Strategies-Development/dp/0816524238/ref=sr_1_1?ie=UTF8&s=books&qid=1233939457&sr=8-1
- Cornell, S., & Kalt, J. P. (1992). Reloading the dice: improving the chances for economic development on American Indian reservations. In S. Cornell & J. P. Kalt (Eds.), *What can tribes do? Strategies and institutions in American Indian economic development* (pp. 1-59). Los Angeles CA: American Indian Studies Center, University of California Los Angeles.
<http://www.hks.harvard.edu/hpaied/docs/reloading%20the%20dice.pdf>
- Cornell, S., & Kalt, J. P. (1995). Where does economic development really come from? Constitutional rule among the contemporary Sioux and Apache. *Economic Inquiry*, 33(3), 402-426.
- Cornell, S., & Kalt, J. P. (2000). Where's the glue? Institutional and cultural foundations of American Indian economic development. *Journal of Socio-Economics*, 29, 443-470.
- Cornell, S., & Kalt, J. P. (2007). Two approaches to the development of Native nations: One works, the other doesn't. In M. R. Jorgensen (Ed.), *Rebuilding Native nations: strategies for governance and development* (pp. 3-32). Tucson, AZ: University of Arizona Press.
http://www.amazon.com/Rebuilding-Native-Nations-Strategies-Development/dp/0816524238/ref=sr_1_1?ie=UTF8&s=books&qid=1233939457&sr=8-1
- Cornell, S., Kalt, J. P., Krepps, M. B., & Taylor, J. B. (1998). *American Indian Gaming Policy and its Socioeconomic Effects: A Report to the National Gambling Impact Study Commission*. Cambridge, MA: The Economics Resource Group, Inc.
http://www.indiangaming.org/library/studies/1004-erg_98rept_to_ngisc.pdf
- Cornell, S., Taylor, J., Grant, K., Fischer, V., & Morehouse, T. (1999). *Achieving Alaska Native self-governance: toward implementation of the Alaska Natives Commission report*. Cambridge, MA: The Economics Resource Group.
<http://ankn.uaf.edu/curriculum/AFN/selfgov.pdf>
- Costello, E. J., Compton, S. N., Keeler, G., & Angold, A. (2003). Relationships between poverty and psychopathology: a natural experiment. *JAMA*, 290(15), 2023-2029.

- Dixon, M., Shelton, B. L., Roubideaux, Y., Mather, D., & Mala Smith, C. (1998). *Tribal perspectives on Indian self-determination and tribal self-governance in health care management*. Denver, CO: National Indian Health Board.
- Grant, K. W., & Taylor, J. B. (2007). Managing the boundary between business and politics: Strategies for improving the chances for success in tribally owned enterprises. In M. R. Jorgensen (Ed.), *Rebuilding Native nations: strategies for governance and development* (pp. 175-196). Tucson, AZ: University of Arizona Press. http://www.amazon.com/Rebuilding-Native-Nations-Strategies-Development/dp/0816524238/ref=sr_1_1?ie=UTF8&s=books&qid=1233939457&sr=8-1
- Harvard Project on American Indian Economic Development. (2008). Economic Development. In *The state of the Native nations: conditions under U.S. policies of self-determination* (pp. 111-143). New York: Oxford University Press. http://www.amazon.com/State-Native-Nations-Conditions-Self-Determination/dp/0195301269/ref=sr_1_2?ie=UTF8&s=books&qid=1233939457&sr=8-2
- HPAIED. (1999). *Honoring contributions in the governance of American Indian nations: tribal governance success stories*. Cambridge, MA: Harvard Project on American Indian Economic Development. http://www.hks.harvard.edu/hpaied/hn/hn_1999.htm
- HPAIED. (2000). *Honoring contributions in the governance of American Indian nations: tribal governance success stories*. Cambridge, MA: Harvard Project on American Indian Economic Development. http://www.hks.harvard.edu/hpaied/hn/hn_2000.htm
- HPAIED. (2003). *Honoring contributions in the governance of American Indian nations: celebrating excellence in tribal government*. Cambridge, MA: Harvard Project on American Indian Economic Development. http://www.hks.harvard.edu/hpaied/hn/hn_2003.htm
- HPAIED. (2005). *Honoring contributions in the governance of American Indian nations: celebrating excellence in tribal governance*. Cambridge, MA: Harvard Project on American Indian Economic Development. http://www.hks.harvard.edu/hpaied/hn/hn_2005.htm
- Jorgensen, M. R. (2000). *Bringing the background forward: evidence from Indian country on the social and cultural determinants of economic development*. Harvard University.
- Jorgensen, M. R. (2006). Statement of Dr. Miriam Jorgensen, *Oversight Hearing on Economic Development, United States Senate Committee on Indian Affairs*. www.indian.senate.gov/public/_files/Jorgensen051006.pdf
- Kalt, J. P. (2007). The role of constitutions in nation building: Laying a firm foundation. In M. Jorgensen (Ed.), *Rebuilding Native Nations: Strategies for Governance and Development* (pp. 78-114). Tucson, AZ: University of Arizona Press. http://www.amazon.com/Rebuilding-Native-Nations-Strategies-Development/dp/0816524238/ref=sr_1_1?ie=UTF8&s=books&qid=1233939457&sr=8-1
- Krepps, M. B., & Caves, R. E. (1994). Bureaucrats and Indians: Principal-agent relations and efficient management of tribal forest resources. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 24(2), 133-151.
- Moore, M., Forbes, H., & Henderson, L. (1990). The provision of primary health care services under band control: The Montreal Lake case. *Native Studies Review*, 6(1), 153-164.

Taylor, J. B. (2006). *Indian self-government in Washington, Vol. II: The character and effects of the Indian economy in Washington State*. Cambridge, MA & Olympia, WA: Taylor Policy Group, Inc. & Washington Indian Gaming Association.
<http://www.washingtonindiangaming.org/files/WIGA-Vol-2-Report-8-16-06-LoRes.pdf>

Taylor, J. B., & Kalt, J. P. (2005). *American Indians on reservations: A databook of socioeconomic change between the 1990 and 2000 censuses*. Cambridge, MA: Harvard Project on American Indian Economic Development.
<http://www.hks.harvard.edu/hpaied/pubs/documents/AmericanIndiansonReservationsADatabookofSocioeconomicChange.pdf>

Wakeling, S., Jorgensen, M. R., Michaelson, S., & Begay, M. (2001). *Policing on American Indian Reservations*. Washington, DC: National Institute of Justice.
<http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/jr000246b.pdf>